

SZKENDERBÉG, A TÖRTÉNELMI ÉS IRODALMI HŐS

A Balkán-félsziget a történelem során a népek és kultúrák Európában egyedülálló „olvasztókemencéjévé” vált: délszlávok, görögök, törökök, románok, albánok, keresztények (római katolikusok és görögkeletiek) és muzulmánok olyan keveredést hoztak létre ezen az antik magaskultúrát, de sok szenvedést is látott területen, ami még a mai napig is politikai problémákat okoz. A Balkán 1989-ben is „puskaporos hordó” maradt, ha már nem is olyan mértékben, mint a múlt században vagy akár az első világháború utáni években. Ez a Balkánra nagyon jellemző megosztottság az egyes népeken belül is megmutatkozik. A gyakorlatilag azonos nyelvet, a szerb-horvátot beszélők például szerbekre, horvátokra, bosnyákokra, crnagoracokra, sőt jugoszlávokra és muzulmánokra oszlanak (a kisebb csoportokról már nem is beszélve!), vallásuk is vegyes: Bosznia-Hercegovina, a maga muzulmán többségével, a Vajdaság pedig a keleti és nyugati keresztény rítus közötti találkozási pontot jelenti. Az albánokat is évszázadokon keresztül megosztották a vallási ellentétek: északon katolikusok, a középső területeken muzulmánok, délen ortodoxok éltek. A különbségeket élte a két fő nyelvjárás, a déli toszk és az északi geg közötti eltérés, melyeknek két legtávolabbi pontja, a shkodrai és a çamëri már igen messzire esett egymástól – és nem csak földrajzi értelemben. A különbözőségeket felsorolását még hosszan lehetne folytatni, itt csak néhány feltűnő jellemvonást említettünk.

A balkáni államalapító népek országhatárai az idők során elképesztő változásokon mentek keresztül. A bolgár államot például két ízben (1018-ban Bizánc, a 14. század utolsó évtizedében pedig a törökök: 1393-ban elesik Tirnovo) teljesen eltörölték, de példának hozhatnánk a bizánci görög államot vagy Szerbiát is. Ennek ellenére, a törökök kivételével egyik nép sem tudott tartósan a többi fölé kerekedni. Ilyen körülmények között nem lehet csodálkozni azon, hogy mindegyik nép hatással volt a másikra, még az egymástól földrajzilag legtávolabb eső görögség és románság is. (Románokon itt természetesen nem csak a görögök közvetlen szomszédságában élő aruméneket vagy meglenoroméneket értem.)

Erős volt az albán-román egymásra hatás is. Erre utal a nyelvi kapocs, amely (bár különböző vélemények léteznek) legalább 100-150 albánból átvett román szót és morfológiai kapcsolatokat is jelent.¹ Emellett a török előrenyomulással (de még a 19. században is) sok albán író, költő, hazafi érkezett a román fejedelemségekbe, elsősorban Havasalföldre, és fejtette ki tevékenységét, beleértve az albán nyelvű könyvnyomtatást is. Naum Veqilharxi például az Eteirista mozgalom híve volt, részt vett Tudor Vladimirescu 1821-es havasalföldi forradalmában is, de ő nyomtatta ki Bukarestben 1844-ben az első albán ábécéskönyvet. Az itt élő albánok vagy albán származásúak legnevesebbike a Gjika (Ghica) család volt. Az albánok természetesen nemcsak a románokra voltak hatással, albán kolóniák léteztek Szófiában, Isztambulban, Belgrádban is. Attikán és a Peloponnészosz egyes részein pedig sokáig többséget alkottak.

A Balkán-félsziget nem csak az itt élő népek egymásra hatásának volt a helyszíne, hatással volt a környező területekre is: Kis-Ázsiára, Közép-Európára sőt Itáliára is, nem utolsósorban az ide emigrált albánok révén (Szicília, Calabria). A törökök

pedig arab és perzsa kultúrát is közvetítettek az iszlám révén. Naim Frashëri, az albánok klasszikus nemzeti költője például négy nyelven, albánul, törökül, arabul és perzsául írt verseket. Ezt a nem mindennapi teljesítményt alighanem csak egy ilyen vegyes kultúrában tehetné meg.

A szomszédságból, az egymásra hatásból következett az egymásrautaltság is, majd a másik iránti érdeklődés. A Balkánon valóban igaz az, hogy mások megismerése nélkül nem ismerheted meg önmagadat. Ezért kutatták (és kutatják) a román történészek (Iorga, Marinescu)² és nyelvészek (Hasdeu, Philippide, Rosetti, Rusu, Brăncuși stb.)³ az albán nép történetét és nyelvét; ezért írta meg II. Mohamed életének történetét egy görög történétfő (Kritobulosz);⁴ ezért írt Fermentžin Zágrábban a bolgárok és bosnyákok egyházi történetéről;⁵ Miklosich és Sufflay pedig az albánokról és délszlávokról is,⁶ stb.

A Balkán-félsziget ma is, nekünk magyaroknak is érdekes, hiszen hatása alól mi sem maradtunk ki – természetesen mindez fordítva is igaz: a román fejedelemségek sokáig a magyar uralkodó vazallusai voltak: már az itt élő kunok elismerték II. András főségét, Nagy Lajos alatt pedig mindkét fejedelemség magyar függőségbe került. Havasalföld esetében a viszony 1396 után ingadozóvá vált, a 15. században pedig a fejedelemség hol ide, hol oda húzott. Moldvában 1359-ben Bogdan időlegesen lazít a függőségen, de azután az – bár egyre csökkenő mértékben – a 15. század folyamán is fennmarad. Horvátországnak 1090-től, a Tirpimir-dinasztia kihalása után nyolcszáz évig a magyar király volt az uralkodója. Bosznia és Szerbia felé (Nagy Lajos alatt Bulgáriában is) a IV. Béla által alapított bánságok jelentették a kapcsolatot és jelképezték a magyar király főségét. Voltak kapcsolataink a görög-séggel is, gondoljunk csak a bizánci kalandozásokra, az első magyar megkeresztelkedettek: Bulcsúra és Termacsura vagy a későbbi időkben Mánuelre és III. Bélára. A török támadás nyomán érintkezésbe léptünk vagy kerültünk a többi balkáni néppel is. Mindezen balkáni kapcsolatok feltárása egy hosszabb tanulmány feladata lehetne.

A török támadás egyébként is mintha végre egymás mellé állította volna az addig (de később is) egymással marakodó balkáni államokat. Legalábbis az újkori történeti munkák egy része igyekszik kimondatlanul is ezt sugallni: mintha nagyjából egyforma szinten álló keresztény, feudális, „kultúr-Európa” harcolna a muzulmán, „elmaradott”, „barbár” Ázsiával. A valóság persze ennél jóval sokrétűbb volt.

A 15. század közepére Magyarország és Albánia egymás mellé került a török elleni arcvonalon. Bár Albánia számára a 15. század végével, a 16. század elejével a háború véget ér (1501-ben elesik Durrës, az utolsó albániai város, mely velencei kézen volt), Magyarország számára még csak ekkor kezdődik a neheze, hisz eddig a magyar hadseregek jószerivel idegen területeken harcoltak a török ellen, míg az albánok a szülőföldjükön. Ennyiben a két ország nem volt azonos helyzetben, és hatalmi szempontból sem volt egy súlycsoportban. Szkenderbég katonáinak hősiessége azonban ekkor minden más erőt kiegyenlített. Hunyadi János és Szkenderbég ennek a török elleni harcnak olyan hősei voltak, akikhez csak a Zrínyi Miklósok, Savoyai Jenők hasonlíthatók, s akikhez fogható hadvezérek a balkáni török fronton igen kevesek születtek. E különleges hadvezéri képességeknek köszönhetőek a 15. század közepi győzelmek Nis és Szófia környékétől Kruja három sikeres védelméig. A harcok tagadhatatlanul megfékeztek a törökök előrenyomulását a Balkán, Közép-Európa és Itália felé. Ugyanakkor viszont a törökök elmélyítették égei-tengeri

és peloponnészoszi hódításait, elfoglalták Konstantinápolyt, s így mégiscsak megvetették a további hódítások biztos alapját.

Az első tudósítás az albánokról a 11. századból származik. Az akkor bizánci fennhatóság alatt lévő területeken a durrës-i (Dürrhakhion) előjáró G. Maniakész 1043-as felkelésével kapcsolatban említi őket Attaleiatesz 11. század végén frott munkájában, mint akik részt vettek a felkelésben. Anna Komnena az 1107–1108-as normann-bizánci harcok kapcsán emlékezik meg az „Arbanon”-nal határos területekről.⁸ Ma még nem tudjuk megmondani, hogy miért ilyen későn említik először a krónikások az albánokat – nem valami honfoglalás vagy vándorlás kapcsán, hanem érintőlegesen, mintha köztudott dologról lenne szó. A következő évszázad pápai bulláiban „episcopum de Arbania”⁹ és „prior Arbanensi”¹⁰ szerepel, a név minden magyarázata nélkül. 12-13. századi oklevelekben Arbanenses, Arbanasi-ként említettnek.¹¹

Az „Acta” szerkesztői az Albániát takaró sok név közül csak az „Albanum (Arbanum, Ἰαλβανου)” kifejezést magyarazzák meg: „regio circa Croyam”. A nyugat számára biztosan ez jelentette elsősorban Albániát, hisz a Kruja környéki területek ezek legközelebb Dürrhakhionhoz (Durazzo), emellett Kruja katolikus püspöki székhely volt. A Sufflay által összeállított térkép azonban lényegesen nagyobb területekről tájékoztat, durván megegyezik a mai albánlakta területekkel, de északon még azon is túlnyúlik, Koszovo mellett az Adriai tengerparton az egész Kotorig (Cattaro) terjedő területet magában foglalja.¹²

Az első önálló albán államkezdemény a Progoné volt (kb. 1190–1199). Őt egy 1216-os krujai oklevél mint „principum Arbanensium”-ot említi.¹³ Ugyanaz az oklevél emlékezik meg fiairól, Ginusról (Gjin, Гинус) (kb. 1199–1207/08) – mint princeps (Πριγκιπυ) és Demetriusról (kb. 1208–1215) – princeps (Πριγκιπυ, iudex).

A Durrës környékét megszálló I. (Anjou) Károly 1272-ben kikiáltja Nápolyból az Albán Királyság („Regnum Albaniae”) megalakulását, magát pedig „Rex Albaniae”-nek nevezi. A politikai bizonytalanságot jelzi, hogy az Anjouk 1286-ban távozni kényszerültek, de 1304-ben rövid időre újra visszatértek, és 1350-ig ismét kezükben tartották Durrës-t (Durazzo), a terület legfejlettebb városát. A belső területek is láttak a történelem során bolgár (851–1018), több ízben bizánci (11-12. század) megszállást, majd a 13. századtól fokozatosan a szerb, bizánci és bolgár állam közötti vetélkedés területévé váltak. 1343–1347 között Stefan Dusan úgyszólván egész Albániát meghódította, halála után azonban felbomlott a szerb állam. A török hódítás küszöbén visszatért a fejedelmek kora. A középső területeken Durrës központtal a Thopiák, északon Shkodra környékén a Balshák, délen Arta központtal Gjin Bua Shpata uralkodott. Közülük Karl Thopiát Velence Albánia urának („Dominus Albaniae in partibus versus marittimam de Durachio”) nevezte.¹⁴

A változó és bizonytalan politikai határok kevert lakosságot takartak. Az említett korokban, az albánok első említésétől Szkenderbég koráig terjedő időszakban (11-15. század) az albánok által lakott területek nem mutatták a mai homogénnek tekinthető képet. (Tegyük hozzá, a Balkán-félsziget többi területein is hasonló volt a helyzet.)

A 6. században a Balkánra áramló szlávok megváltoztatták a későbbi Albánia etnikai térképét is. Elsősorban a völgyekben települtek meg (beékelődve így az albán őslakosság közé), számukat azonban még megbecsülni is nehéz lenne. A völgyekben így sok nyoma maradt a szláv jelenlétnek: „Zadrimea”, „Velipoja”, „Obot”, „Dibër”, „Pogradec”, „Korçë”, „Mokër”, „Berat” (Belgrad), stb. A tárgyalat

időszakban a szlávok még biztosan nem olvadtak be teljesen az albán többségbe, erről tanúskodik Toma Preljubović janinai központú fejedelemsége a 14. század második felében.

A hegyvidék lakosságának fontos összetevője volt a vlah pásztornép, melyet területünkön számtalanszor említenek a szerb oklevelek. 1198-ban például Stefan Nemanja vlahokat adományoz a hilandari kolostornak,¹⁵ Akropolitész pedig 1230-ban Ivan Aszen hódításait emlegetve egymás mellé teszi „Nagy-Vlahiát” és „Elbanont”.¹⁶ Stefan Dušan egy oklevele Dobrodoliane (egyébként szláv nevű falut) a vlahok falujaként emlegeti,¹⁷ de minden egyéb alkalommal, ha legelőről volt szó, a vlahok is szerepelnek.

A harmadik fontos összetevő a tengerpart lakossága, a nagy városok, Durrës (Dürrhakhion, Durazzo) és Vlora (Valona, Avlona), valamint környékük lakossága. Ez a terület itáliai befolyási övezetté vált. Említettük már a normannok és a nápolyi Anjouk foglalási kísérleteit. A 14. század utolsó évtizedében pedig, nem először a történelem során, de ezúttal huzamosabb időre velencei fennhatóság alá kerülnek a tengerpart fontosabb városai (Durrës, Ulqin, Shkodra). Attaleiatesz említett munkájában a „latinói” még valószínűleg görögöket jelent, Barleti azonban már olaszokról beszél Szkenderbég seregében, akiket a velencei fennhatóság alatti területekről fogadott zsoldjába.¹⁸ A történelem későbbi menetéből arra kell következtetnünk, hogy az említett népek kisebbséget alkottak az albán többség mellett.

A kis albán nép 1380-as évektől 1501-ig tartó 120 éves török elleni harcának a Szkenderbég vezetése alatt eltöltött 25 év (1443–1468) a legfényesebb szakasza volt, és ekkor Szkenderbég fejedelemsége és a Magyar Királyság között gyakorlatilag szövetség állott fen, bár ez sohasem nyert hivatalos megerősítést.

Szkenderbég és Hunyadi kapcsolatait Francisc Pall romániai történész kutatta, jónéhány érdekes tanulmánya jelent meg e témában.¹⁹

A magyarországi albanológiának igen szép hagyományai vannak, ha nem is Szkenderbéggel kapcsolatban. Báró Nopcsa Ferenc elsősorban az albán folklórt kutatta,²⁰ míg Thajlóczy Lajos az albán források publikálásában szerzett elévülhetetlen érdemeket.²¹ Az utóbbi időben Schütz István munkássága érdemel említést.²² Szkenderbégről már a 16. században megjelent az első munka magyarul, Debrecenben, Bogáti Fazekas Miklós tollából;²³ az ő művét Dániel György dolgozta fel.²⁴ Bogáti művén kívül azonban még több más munka jelent meg Szkenderbégről magyarul, eredetiben vagy fordításban (Lázár Gyula, Camille Paganel stb.)²⁵ Különösen érdekes egy bajai bölcsészdoktornak, Szommer Józsefnek 1822-ben írt színdarabja,²⁶ „eredeti vitézi játéka”, „Szcenderbég, vagy a haza szabadítója” címmel, mely úgy tűnik, elkerülte a kutatók figyelmét, annak ellenére, hogy a szerző elég nagy jártasságot árul el a témában, és a magyar kapcsolatokat sem hallgatja el (például Szkenderbég állítólagos levele Hunyadi Jánoshoz). A mű természetesen nem mentes a kor szellemétől, ezért a romantikus mondanivaló érdekében néha megmásítja a tényeket: Szkenderbég apját, Gjon Kastriotit például királynak tünteti fel, Szkenderbéget pedig a szultán fővezérének. Bár a darab irodalmi értéke közepes, számunkra mégis fontos, mert az albán-magyar kapcsolatok egyik nem lényegtelen pontját jelenti, mely az albánok iránti magyar érdeklődésről és szellemi rokonságról árulkodik, ugyanis a magyar reformkor kezdetén egy magyar író ugyanazt a témát használhatta, mint az albán nemzeti újjászületés (Rilindja) írói. Mindannyiuk számára fontos volt a mű fő motívuma (melyet egyébként visszavetítették

Szkenderbég korába), a harc a nemzeti függetlenségért. Szommer valószínűleg Barleti egyik feldolgozója, vagy éppen Barleti nyomán írta meg munkáját.

A jugoszláviai Magdalena Andelić írt tanulmányt az albán népköltészetnek és a Szkenderbégről szóló irodalomnak magyarországi megjelenítéséről.²⁷ Mivel ez az egyetlen átfogóbb munka, talán kritikája is lehet az ezirányú hazai kutatásoknak. Megjegyzendő még az albán-magyar kapcsolatok terén, hogy az albán történétírók, de az albán emberek maguk is nagy fontosságot tulajdonítanak Szkenderbég Hunyadival való együttműködésének, Hunyadinak hagyományai vannak Albániában, és fel sem merül, hogy ő esetleg nem magyar hadvezér lett volna.

A 15. századi Albániára vonatkozó történeti források kiadása a múlt században indult meg. Sajnos, az e tekintetben legértékesebb mű, mely Thallóczy, Jireček és Sufflay tollából származik,²⁸ az első két kötet megjelenése után félbeszakadt. Így a korszakra vonatkozó levéltári dokumentumokat több helyről kell begyűjteni, Radonić, Theiner, Makusev, Ljubić, Iorga, Trinchera, Cerone gyűjteményeiből.²⁹

A török források még mindig nehezen hozzáférhetők, bár az albán szandzsák első defterének Inalçik által történt kiadása óta már többet tudunk a kérdésről.³⁰

Az elbeszélő forrásokat általában három részre lehet osztani:

1. „Nyugati források”: olasz, velencei, de raguzai, sőt albán források is ide osztályozandók, mert egyrészt törökellenes (ill. albánbarát) szempontból tárgyalják a történeteket, másrészt kivétel nélkül Itáliában jelentek meg, jórészt ott is íródtak.

2. Török történétírók: egyértelműen törökbarát nézőpont, albán győzelmekről említést sem tesznek.

3. Görög (bizánci) történétírók: általában a legelfogulatlanabbak, annak ellenére, hogy ők is törökbarátok (a legvérmesebb közülük Chalkokondylas).

Albán szerzőktől két hosszabb és két rövidebb munka maradt ránk Szkenderbég-re vonatkozóan. Ezek közül is a legfontosabb s valószínűleg a legrészletesebb a Barlettié,³¹ olyannyira, hogy sokáig ezt tartották az egyetlen eredeti, önálló munkának. Barleti albán vagy dalmát származásáról vita folyik; tudjuk, hogy shkodrai katolikus pap volt, Szkenderbég halálakor még gyerek, de személyesen ismerte Szkenderbég bajtársait, tanulmányozta a kor dokumentumait, elsősorban a velenceieket; részt vett Shkodra védelmében. Művét Velencében írta 1506–1510 között, és ez ismertté vált egész Európában, jónéhány nyelvre lefordították. Barleti egyértelműen Szkenderbég-párti, ezért óvatosan kell kezelni adatait, felnagyítja az albán győzelmeket, vereségeket pedig nem említ. (Ezért néhány albán szerző hajlamos adatait minden esetben valódinak elfogadtatni.) Egyes történétírók szerint nem megbízható, Marinescu szerint azonban a történeti források itt-ott igazolják Barletit.

A 18. század közepéig Barleti művét tartották az egyetlen hosszú munkának. Ekkor fedezte fel Gianmaria Biemmi,³² egy bresciai pap azt a Barlettiénél régebbinek és megbízhatóbbnak tartott munkát, mely egy névtelen szerzőtől származik, aki magát Antivarinonak hívja. Sajnos, Antivarino műve – melyet állítólag 1480-ban Velencében adott ki – elveszett, így Biemmi volt az egyetlen, aki adatait felhasználhatta. Ma már erősen kétséges, hogy Biemmi tényleg talált ilyen munkát, és nem csak kitalálta az egészet.

A két rövidebb írásmű At Dhimitër Frëngutól és Gjihin Muzhaqitól származik.³³ Mindketten merítenek Barleti művéből, néhány részletkérdést illetően azonban más véleményen vannak.

Ami a görög történetírókat illeti,³⁴ egyet lehet érteni Fan Nolival, aki „vad albánellenesnek” és antikatólikusnak tartja őket, de megjegyzendő, hogy ennek ellenére elég hitelesen tudósítanak a történekről. Kritobulosz például több ízben is ír török vereségekről, pedig munkáját a szultánnak ajánlotta. A szultán iránti lojalításban Khalkokondilasz és Frantzasz túltesz rajta, de ők is tudósítanak albán győzelmekről, például Arianitinek Ali Bej Evrenozsi fölött aratott győzelmeiről. Kritobulosz azért is külön említést érdemel, mert az ő munkáját a Magyar Tudományos Akadémia adta ki 1875-ben.

Az itáliai források³⁵ elsősorban Szkenderbég itáliai hadjáratáról és kapcsolatairól szolgáltatnak értékes adatokat. Közülük Pontano és II. Pius (Enea Silvio Piccolomini) valószínűleg személyesen is ismerték Szkenderbéget, ezért szemtanúnak számítanak. Az albán történetírás azonban vitatkozik Piccolominivel, mert lekicsinylőleg írt Szkenderbég itáliai hadjáratának jelentőségéről. Sabellico, Filelfo és Volaterrano már inkább másodkézből tudósítanak. Ugyanaz a helyzet a raguzai forrásokkal is (Resti és Gondola, ill. Luccari), amelyek korábbi művek alapján íródtak, ráadásul jóval az események után, a 17-18. században.

A török történetírók Szkenderbéget felkelő és engedetlen vazallusnak tartják, megemlítik, hogy az albánok nem fizették a harácsot, de a harcokban sok török hős esett el, stb., így végső soron értékes közvetett információval szolgálnak a harcok menetéről (Urudzs Ben Adili, Asik Pasa Zade, Saad-ed-Din.)³⁶

Az albán történetírásban Szkenderbég egyedülálló helyet foglal el: a függetlenség jelképe, régebben pedig (Bardhi, Gegaj, Noli)³⁷ az európaiság, a keresztény kultúra megtestesítője. A második világháború utáni albán történetírás³⁸ is hangsúlyozza Szkenderbég európaiságát, de igyekszik az ő egyéniségét mindkét irányban (kelet és nyugat felé egyaránt) kiemelni. Míg a régebbi történetírók többé-kevésbé idealizálták Szkenderbég itáliai kapcsolatait (Nápoly, pápaság), ma inkább a viszony problematikusságára helyezik a hangsúlyt, különösen Velence esetében. Kasëm Biçoku szerint³⁹ Velence szerepe egyértelműen negatív, Aleks Buda⁴⁰ pedig a pápasággal való viszony sűrűlődsáira hívja fel a figyelmet. Egyes európai történészek, így Thiriet⁴¹ vagy Pál⁴² az itáliai kapcsolatok ellentmondásosságát természetesnek tartják, így szerintük Velence saját céljait követte akkor is, amikor 1457–58-ban háborúban állt Szkenderbéggel, és akkor is, amikor évi pénzüsszeggel támogatta őt, vagy mint 1463-ban szövetséget kötött vele.

A Magyarországhoz fűződő viszony pozitív voltát nem kérdőjelezték meg soha. Hunyadiról nagy tisztelettel írnak, sőt némelyek még azt is „szemére vetik” Szkenderbégnak, hogy elkésett a második koszovói csatából (1448).⁴³ Érdekes, hogy általában a két országot állítják be „Európa védőbástyáinak”, míg Brankovicsot negatív figurának tartják, a havasalföldi román fejedelmek ellenállásáról pedig nem emlékeznek meg. Ez nagyjából érthető is, hiszen ilyen értelemben Havasalföld nem állhatott (már csak földrajzi fekvésénél fogva sem) a törökök útjában Európa felé, és nem is rendelkezett Hunyadihoz és Szkenderbéghöz fogható hadvezérekkel. Albánia Róma felé, Magyarország Bécs felé állta el a törökök útját – sikeresen. A Hunyadival való együttműködést három pontban látják igazoltnak: 1443–44-ben, 1448-ban és 1456-ban.

Talán az elmondottakból is következik Szkenderbég ellentmondásos megítélése a román történetírásban (Iorga, Marinescu),⁴⁴ ugyanakkor Decei⁴⁵ az őt megillető helyre teszi Gjergj Kastriotit. Iorga és Marinescu, Inalçikkal⁴⁶ együtt vitatja azt az albánok által hangoztatott véleményt, hogy a törökellenes felkelés és harc fő ereje

a parasztság lett volna.⁴⁷ Nagyobb igényű balkáni kitekintésre lenne szükség ahhoz is, hogy állást foglaljunk Inalçiknak azzal a nézetével kapcsolatban, mely szerint a török rendszer könnyítést hozott az albán (és más balkáni) parasztság számára.⁴⁸ A kérdés mindenképpen összetett, még ha csak a szorosan vett albán területeket nézzük is, hiszen az addig szabad nemzeti közösségben élő északi és egyes déli hegyvidéki csoportok helyzete (Malësia e Madhe, Himara, stb.), a velencei birtokon lakó vagy albán feudális urak alatt élő jobbágyok helyzetével távolról sem volt azonos.

Szkenderbégnek már közvetlen halála után elég nagy irodalma keletkezett Nyugat-Európában. Az itteniek ugyanis nagy rokonszenvvel kísérték az albán ellenállást. Ennek a történeti irodalomnak rövid áttekintése megvan Nolinál, Giochallas⁴⁹ pedig bővebben tárgyalja. A Szkenderbégről frott művek közül különösen érdekes Biemmi, Antivarino felfedezőjének műve. Babinger⁵⁰ szerint Biemmi kitalálta az egészet. A kutatások némely ponton azóta igazolták ugyan Biemmi véleményét, de ma a kutatók mégis hajlanak arra, hogy Babingernek adjanak igazat. Mindazonáltal a legtöbb későbbi történész (Fallmerayer, Iorga, Hopf, Marinescu, stb.)⁵¹ nem ismerte Biemmi művét. Nem ismerte Paganel⁵² sem, akinek franciául frott művét németre, göröggre, magyarra is lefordították.

Giochallas három fő variációt állít fel a források későbbi fejlődésében (Dupontet⁵³ – 1709, Paganel – 1855, és Pisko⁵⁴ 1894), a többi későbbi művet ezekből vezeti le, így a görög műveket (pl. Papadopulo-Vreto)⁵⁵ vagy a román Bilciurescu⁵⁶ művét is.

A 17-18. században mintha csökkent volna az albánok körében az érdeklődés Szkenderbég személye iránt. Természetesen itt az emigráns irodalomra gondolva, hiszen az otthoni albánokat sem a török megszállók, sem az iszlám nem ösztönözte a téma feldolgozására. Az otthoni albánság nagyobbik része ugyanis muzulmánná vált. Szkenderbég emlékét ebben az időben elsősorban az itáliai albánság őrizte.

A török hódítás nyomán a lakosság körülbelül harmada, mintegy 200 000 ember menekült Itáliába – részint Velencébe, részint Calabriába és Sziciliába, és főleg ez utóbbi területeken egy tömbben telepedett meg. Nem véletlen, hogy körükben indult meg elsőként a nemzetivé válás folyamata, és ennek elősegítője az úgynevezett „Újjászületés” (Rilindja) irodalma a 19. század közepe táján. Az addig jobbára vallásos, egyházi vagy didaktikus, többnyire olaszul vagy latinul frott művek helyett az „arbëreshk” (itáliai albánok) saját anyanyelvükön romantikus, a népköltészethez, a faluhoz és a történelmi hagyományokhoz visszanyúló nemzeti irodalmat kezdtek írni.

A Rilindjának valószínűleg kedveztek a fejlettebb olasz gazdasági-társadalmi viszonyok, és az olasz Risorgimento példája. A Rilindja kezdetének Jeronim de Rada „Këngët e Milosaos” (Milosao éneke) című elbeszélő költeményét tekintjük (1836). Sorra indultak albán lapok is. Ezután az itteni keresztény albánok újult erővel tüzték zászlajukra Szkenderbég nevét. Folklorgyűjtéseket adtak ki, hiszen ellentétben az otthoniakkal, itt az iszlám kultúra nem alakította át vagy cserélte fel a Szkenderbég személye köré szőtt népköltészetet. Így a legtöbb Szkenderbégre vonatkozó adatot náluk találjuk.

A legnagyobb arbëresh írók és költők választották témának a török elleni harcot és Szkenderbég személyét. Jeronim de Rada például nem csak őt, hanem Hunyadi is (lásd „Gjon Huniadi” című költeményét); mellette azonban az ifjabb Gavril Dara, Zef Serembe, Binard Bilota is. A legnagyobb hatású talán az ifjabb Gavril Dara

(1826–1885) műve: „Kënka e sprasm e Balës (Balë utolsó éneke). Ez egyszerre népköltészeti ihletettségu és történelmi témájú. Gavril Dara Szkenderbég 15. századi harcainak felelevenítésével, a dicső múlt bemutatásával erőt és biztatást akar adni a jelen problémáinak megoldásához is, a szülőföld függetlenségének kivívásához.

Ugyanez a folyamat az otthon maradt albánság körében kissé megkésve jelentkezett, itt Szkenderbég a múlt század második felétől vált divattossá (vagy égetően szükségessé). Naim Frashëri, a hatásában Petóffival, Botevvel rokonítható albán költő műve jelentette az áttörést: a „Historia e Skënderbeut” (Szkenderbég története) az egyik legszebb feldolgozása a témának. A huszadik századtól aztán a függetlenség követelésével, majd az önálló albán állam megalakulásával, Szkenderbég egyre inkább elnyeri az albán kultúrában az öt megillető helyet. Ndre Mjeda, Çajupi, Mihal Grameno, Kristo Siliqi, Kosmo Serembe, Kolë Mirdita írtak róla, de szinte minden jelentősebb író, költő kötelességének érezte legalább egy művet az ő személyének szentelni. Így van ez napjainkban is, amikor a második világháború utáni albán irodalom talán legnagyobb alakja, Ismail Kadare szentelt egy regényt Szkenderbégnak. „A fellegvár” magyarul is megjelent, sajnos, azonban nem az eredeti albán szövegből fordítva, hanem az angol fordítás fordításaként. Koszovóban Enver Gjerqeku írt verseket Szkenderbégről.

Természetesnek tűnik, hogy a téma albán irodalmi feldolgozásáról jónéhány kiváló tanulmány jelent meg, és ez többé-kevésbé feldolgozottnak tekinthető. A világirodalmi vonatkozásokról már nem mondhatjuk el ugyanezt. Pedig nem akárkinek a nevét lehet itt megemlíteni: az olasz Margherita Sarocchi,⁵⁷ az angol Byron⁵⁸ és Longfellow,⁵⁹ a spanyol Lope de Vega,⁶⁰ Pérez de Montalbán,⁶¹ Vélez de Guevara⁶² és mások. A Kostallari⁶³ is megállapítja nagy összefoglaló tanulmányában, hogy például a spanyol irodalom albán vonatkozásai kevésbé ismertek, de ugyanezt elmondhatnánk a már említett Szommer-színadarab esetében is. A balkáni költők közül a bolgárnak és macedónnak egyaránt tekintett Prilčev írt egy elbeszélő költeményt Szkenderbégről.⁶⁴ Az ő műve a legismertebb, de nem az egyedüli.

A 15. század törökellenes harcai maradandó nyomokat hagytak az albán nép emlékezetében. Barleti szerint: „az albánok minden győzelmet dallal és tánccal ünnepeltek.”⁶⁵ Ezek a dalok és táncok nemcsak akkor, hanem a következő századok felkeléseiben is szerepet játszottak. Megjegyzendő azonban, hogy egyre szűkebb körben, elsősorban a hegyvidéki lakosság körében, hiszen a muzulmán többség más hősökre emlékezett. Sokkal erőteljesebben maradt fenn Szkenderbég emléke az emigráns itáliai albánság körében. A népköltészet iránti fokozott érdeklődés Itáliában és az anyaországban is a 19. századdal indult meg, ekkor adják ki gyűjteményeiket Vinçenc Dorsa, Jeronim de Rada, C. Crispi, Dhimitër Kamarda.⁶⁶ A következő évszázadban a gyűjtés súlypontja áthelyeződik a Balkánra. Jellemző az egyes nyelvjárások foklórjának némileg öntörvényű fejlődésére, hogy például V. Prenushi csak a geg népdalokat adja ki.⁶⁷ A második világháború utáni Albániában már rendszeres kiadásokra törekedtek, ebben nagy szerepe volt Qamil Haxhihasaninak.⁶⁸ Ugyanezt Koszovóban Shefqet Pllana neve fémjelzi ma, aki a macedón, bolgár és szerb népköltészet Szkenderbég-vonatkozásaira is kitekintett. Ennek ellenére ma még nem lehet lezártnak tekinteni a Szkenderbégre vonatkozó balkáni folklór kutatását. Az albán és a balkáni népköltészet összehasonlító vizsgálatánál Stavro Skendi munkái lehetnek mérvadóak.⁶⁹

JEGYZETEK

- 1 *Hasdeu, B. P.*: Cuvente den bătrâni. Bucuresti 1983; *Uő*: Etymologicum magnum Romaniae I–III. Buc. 1887–1893; *Philippide, A.*: Originea românilor. Iasi, 1923; *Rosetti, A.*: Istoria limbii române. Buc. 1964; *Schütz I.*: A propos de quelques éléments communs du lexique roumain et du lexique albanais. In: Magyar-román filológiai tanulmányok, Bp. 1984; *Puscariu, S.*: Limba româna I. Buc. 1940.; *Brâncus, G.*: Vocabularul autohton al limbii române. Buc. 1983.
- 2 *Iorga, N.*: Notes et Extraits pour servir e l'histoire des Croisades. Paris–Buc. 1899–1916.; *Marinesco, C.*: Alphonse V, roi d'Aragon et de Naples et l'Albanie de Scanderbeg. Mélanges de l'École Roumaine en France, 1 (1923)
- 3 Lásd 1. sz. jegyzet
- 4 *Kritobulosz*: II. Mehemet élete, Bp. 1875.
- 5 *Ferrendžin, Eusebije*: Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium. Acad. Scientiarum et Artium Meridionalium, Zagrabiae
- 6 *Miklosich, F.*: Albanische Forschungen. Wien 1870–1871; *Uő*: Beiträge zur Lautlehre der rumänischen Dialekte. Wien, 1881–1883; *Uő*: Über die Wanderungen der Rumunen... Wien, 1879; Acta et dilomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia. Coll. et digesserunt Lud. de Thallóczy, Const. Jireček, Em. de Sufflay. Vol. 1-2. Vindobonae 1913–1918.
- 7 Burime të zgjedhura për historinë e Shqipërisë II. Tiranë 1962, 32.
- 8 Burime të zgjedhura... II. 48.
- 9 Acta et diplomata... I/97.
- 10 Acta... I/93.
- 11 Burime... II/113 és II/140.
- 12 Acta
- 13 Acta I/147.
- 14 Acta I/214.
- 15 Burime... II/25.
- 16 Burime... II/39.
- 17 Burime... II/74–76.
- 18 *Barleti, Marin*: Historia e Skënderbeut, Tiranë, 1967. 247.
- 19 *Pál F.*: Skenderbeu dhe Huniadi. In: Konferenca e dytë e studimeve albanologjike 1968, Tirane; *Uő*: Les relation entre la Hongrie et Scenderbeg. In: Revue Historique de Sud-Est-Européen 10 (1933); *Uő*: I rapporti italo-albanesi intorno alla meta del sec. XV, Archivio Storico per la Province Napoletane seria III., vol. IV (1965).
- 20 Az Albániáról szóló legújabb irodalom. (Összeállította: Nopcsa Ferenc.) Bp. 1918; *Nopcsa Ferenc*: A legsötétebb Európa. Bp. 1911; *Uő*: Thrakische–albanische Parallelen. Wien, 1912; *Uő*: Beiträge zur Vorgeschichte und Ethnologie Nordalbaniens. Wien, 1912.
- 21 Lásd 6. sz. jegyzet
- 22 *Schütz István (szerk.)*: Albán-magyar szótár. Bp. 1953; *Uő*: Virágzik a pomagránát. Albán históriás énekek, balladák és népdalok. (Vál. és utószó) Bp. 1968; *Uő*: A föld szépe. Albán népmesék (ford. és utószó). Bp. 1957.
- 23 *Bogáti Fazekas Miklós*: A nagy Castriot Györgynek históriája..., Kolozsvár 1592.
- 24 *Dániel Gy.*: Vepra e pare letraro-artistike hungareze mbi Skënderbeun, Konf. e dyte e stud. alb. Tiranë, 1968 (a továbbiakban: Kof. e dytë)
- 25 *Lázár Gyula*: Castriota György és az albán szabadságharc, Bp. 1881.; *Pagancl, Camille*: Szkanderbég története. Nagybecskerek 1890.
- 26 *Szommer József*: Scanderbég vagy 'a Haza szabadítója Pesten, 1822.
- 27 *Andelić, M.*: Albanska narodna poezia u mađarskoj književnosti s osvrtom na pesme o Scanderbegu. In: Simpoziumi për Skënderbeun, Prishtina, 1969.
- 28 Acta et diplomata res Albaniae... Vol. I–II. Vindobonae 1913–1918.
- 29 Fontes rerum Slavorum Meridionalium, Beograd 1934–1936; *Theiner, Augustin*: Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia, Romae, 1859; Monumenta historica Slavorum meridionalium vicinorumque populorum (kiad. több helyen) 1874–1882. Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalis 1–22, Zagreb 1868–1891.
- 30 *Inalçik, H.*: Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid. Ankara, 1954.
- 31 *Barleti, M.*: Historia e jetës dhe e veprave të Skënderbeut. Tiranë, 1967.

- 32 *Biemmi, G.*: Istoria di Giorgio Castriotto... Brescia, 1742.
- 33 *Musachio, G.*: Historia e genealogia della casa Musachia.
- 34 *Chalkokondyles, L.*: Historiarum demonstrationes Bp. 1922–27; *Kriobulosz*: II. Mehemet élete. Bp. 1875.
- 35 *Pontanus, J.*: Opera..., Venetiis, 1533; *Sebellicus, M. A.*: De situ urbis Venetae... Lugduni 1722; *Philelphus, J.*: Amyris, epos de vita Machometti II. ... Monum. Hung. Hist. 22.; *Luccari, G.*: Copioso ristretto degli annali di Ragusa. Ragusa 1790.
- 36 *Tevarih-i Al-i Osman*, Hannover 1925. (kiad. Babinger); *Babinger, Franz*: Die Geschichtsschreiber der Osmanen... Leipzig, 1927.
- 37 *Bardhi (Blanchus) F.*: Dictionarium Latino-Epiroticum, 1635; *Gegaj, A.*: L' Albanie et l'invasion turque au XVe siècle, Paris–Louvain, 1937; *Nolik, Fan*: Historia e Skënderbeut, Tirane 1967.
- 38 Historia e Shqipërisë, Tirane 1959–1965.
- 39 *Biçoku, Kasëm*: Disa aspekte të marrëdhënive të Skënderbeut me Venedikun. Konf. e dyte.
- 40 *Buda, Aleks*: Gjergj Kastrioti — Skënderbeu dhe epoka e tij, Konf. e dyte.
- 41 *Thiriet, F.*: Disa mendime rreth politikës së Venedikut ndaj Gjergj Kastriotit — Skënderbeut. Konf. e dyte.
- 42 *Pál F.*: Skënderbeu dhe Huniadhi. Konf. e dyte.
- 43 *Pál F.* id. mû.
- 44 *Lásd 2. sz. jegyzet*
- 45 *Decei, Aurel*: Istoria Imperiuli Otoman. Buc. 1978.
- 46 *Inalçik, Halil*: Krahina e Krujës dhe e Dibrës ... Konf. e dyte.
- 47 *Pulaha, Selami*: Fshatarësia — forcë lëvizëse në luftën për liri ..., Konf. e dyte.
- 48 *Lásd 47. sz. jegyzet*
- 49 *Giochala, T.*: O Georgiosz Kasztriótesz, Thesszalonike, 1975.
- 50 *Babinger*: id. mû.
- 51 *Hopf, C.*: Chroniques ...
- 52 *Paganel*: id. mû.
- 53 *Duponcet, P.*: Histoire de Scanderbeg Roy d'Albanie. Paris 1709.
- 54 *Pisko J.*: Skanderbeg. Historische Studie, Wien 1894.
- 55 *Papadopulo-Vreto*: Compendio dell'istoria di Giorgio Castriotto... 1-2, Napoli, 1820.
- 56 *BŃiciurescu, I.*: Prescurtare din istoria lui Georgie Castriotul... 1-2, Buçuresti, 1847.
- 57 *Sarocchi, Margherita*: La Scanderbeide. Roma 1606
- 58 *Byron, G. G.*: Childe Harold's Pilgrimage. Canto II.
- 59 *Longfellow H. W.*: Tales of a Wayside Inn. Boston 1891.
- 60 *Lope de Vega*: El principe Escanderberg.
- 61 *Pérez de Montalban*: El principe esclavo Escanderberg. 1629.
- 62 *Vélez de Guevara*: El principe Escanderbey. 1634.
- 63 *Kostallari, A.*: Figura e Skënderbeut në letërsine botërore. Konf. e dyte.
- 64 *Prliçev G.*: Scandermpois, Sofia, 1967
- 65 *Barleti*: id. mû.
- 66 *Dorsa, Vincenc*: Sugli albanesi. Ricerche e pensieri. Napoli, 1847; *De Rada, G.*: Rapsodie d'un poema albanese. Firenze, 1866; *Crispi, C.*: Memorie storiche di talume costumanze... Palermo, 1853; *Camarda, Dh.*: Appendice al Saggio di Grammatologia... Prato, 1866
- 67 *Prenushi, V.*: Kangë popullore gegnishte. Sarajevë 1911.
- 68 *Haxhihasani, Q.*: Këngë popullore historike. Tiranë 1956.; *Uđ*: Këngë popullore legjendare, Tirana 1955.
- 69 *Skendi, S.*: Albanian and South Slavic Oral Epic Poetry. Philadelphia 1954.